

Азалія

Євген Шморгун

Спочатку здавалося, що село в тому боці, потім — що в протилежному. Врешті-решт він зрозумів, що остаточно заблудився у цьому морі сосон, дубів та осик. Прислухався: може, хоч якийсь звук долине від людської оселі чи загомонить срібна вода Случі, яка десь має бути поблизу.

І тут за мідяними соснами відкрилася затишна галявина, бризнувши навстріч жмутками веселого сонця.

Та тільки потім дійшло до його свідомості, що бризки саява — то квіт на кущах. Рясний тепло-жовтий квіт. Під нього кущі палахкотіли бентежно-принадним полум'ям.

І стояв Діонісій Міклер, ніби зачарований. Бо вперше в житті побачив отаке диво. Ніяк не міг збагнути: звідки на Поліссі, такому нещедрому на яскраві барви, раптом оцей золотосаяний колір, оця витончена краса квіту, оці незнані пахощі, що густо в'яжуться над галявиною?!

Потім здивування змінилося гострою цікавістю. Тридцятитрьохрічний ботанік вважав себе неабияким знавцем зеленого світу.

Але такої рослини він ніколи не бачив.

Тремтячими руками зривав квітку за квіткою, м'яв у пальцях листя, ставав навколішки і обережно відгрібав землю від коріння... Теплою хвилею підкочувалася до серця щемлива радість: він, Міклер, щойно зробив відкриття, про яке незабаром заговорить увесь вчений світ!

Неподалік дзвінко плюскотіла хвилями об гранітні скелі прудка Случ, десть у селі Трубкові ремигали корови, повертаючись із пасовиська. Але Діонісій Міклер буй далекий від усього цього. Перед його очима уже поставали чудесні сади і парки з оцією незвичайною рослиною, яка ось палахтить перед ним. О, тепер Міклера називатимуть не одним з кращих садівників у Європі, а найкращим!

Забувши, що він нарікав щойно на свою злочасну долю, яка занесла його з рідної Ірландії на Україну, Міклер тепер під щирого серця дякував долі. Може, він ще й оцю рослину назве долею?

То було весною 1795 року...

Через два роки, навантаживши на підводу свої пожитки і добру в'язку обережно виконаних рослин, які так полонили його незнаним дивоквітом, Міклер вирушив із Волині на батьківщину. Ці рослини були його найдорожчим скарбом. Вони виручали його скрізь. За кілька кущів, висаджених у парку одного генерала, той безкоштовно допровадив Міклера з усім багажем його до Гданська. А в Лондоні ботанік збув решту рослин з великою для себе вигодою. Через багато років, коли в Лондоні хоронили знаменитого мандрівника, дослідника Африки Давіда Лівінгстона, англійська королева вшанувала цього великого мужа вінком квітів саме цієї рослини. І то була найвища шана.

А Міклер, повернувшись до Англії, на вечірках у своїх лондонських друзів усілякі билиці й небилиці розповідав про золотоквіту красуню. Він запевняв, що буцімто того, хто натрапить на неї, велика слава чекає, а хто раз побачить палаючий цвіт, обов'язково знову побачить його колись на тому самому місці.

Таке нібито повір'я існує на Волині.

Та велика слава до самого Міклера так і не прийшла: виявилося, що подібну рослину вже зустрічали в горах Кавказу і Малої Азії. Зате друге справдилось — незабаром він таки повернувся на Волинь, купив тут село Ольшани та й прожив у ньому до глибокої старості. І кожної весни у нього під вікнами невеликі кущі гордовито погойдували гірляндами вогнистих квітів.

Так, це була азалія. Азалія понтійська, як поетично назвав її великий Карл Лінней. Рододендрон жовтий, як скучно називають її сучасні науковці, хоч слово "рододендрон" по-грецькому і означає "трояндове дерево".

Ця рослина й досі лишається загадкою для ботаніків. Бо росте на Україні тільки вузькою смужкою на сході західного Полісся. Правда, трапляються окремі кущі в Білорусії та Польщі, але то можуть бути просто занесені людиною. А основні місця поширення — гори Кавказу і Малої Азії. От вчені й дошукуються, як могла потрапити азалія з тих гір аж за тисячу кілометрів на волинське Полісся.

Одні доводять, що азалія примандрувала сюди ще у так званому третинному періоді. Тоді тут царювала теплолюбна рослинність, а Кавказькі гори з'єднувалися з Волинню гірським пасмом — Скіфським валом, який нині опустився під землю. Інші стоять на тому, що вона потрапила до нас із Причорномор'я у льодовиковий період, коли на місці чорноморських степів були тундра і болота. Азалія любить торф'янистий ґрунт, отож по ньому й розповсюджувалася аж до Полісся. Потім клімат змінився, азалія у сухих степах вимерла, а на Поліссі залишилася. Ще інші вчені намагаються накреслити шлях азалії на Полісся через Балканський півострів і Карпати або висловлюють припущення, що дрібненьке насіння цієї рослини занесли сюди з Кавказу сильні вітри, які в польодовиковий час віяли в одному й тому ж напрямку.

"Не з того боку шукаєте! — заперечують їм усім деякі дослідники. — Азалія, навпаки, з Полісся перебралася на Кавказ і в Малу Азію".

І теж наводяться досить переконливі докази.

Одне слово, за сто років суперечок загадка азалії так і не прояснилася.

Самі ж поліщуки пов'язують появу в рідних краях цієї екзотичної рослини з колишніми набігами татар. Кажуть, що татари завезли її насіння з вівсом. А то переповідають, ніби на Полісся разом з ханом потрапила його донька. На згадку про свою сонячну батьківщину вона взяла з собою насіння азалії і посіяла його тут. А скільки прекрасних легенд розповідають про азалію поліщуки!

Одну з таких легенд ми почули від знайомого лісника.

Забрали якось татари в неволю одного парубка з наших країв. Ну, як водиться, закували в кайдани та й зробили рабом. А парубок (Іваном ніби звали його, а може, й не Іваном — хто знає, бо давно те діялось) красень був та в усьому вдатний. От і

закохалася в нього Азалія — єдина донька якогось вельми знатного татарина.

Знала донька, що батько ніколи не згодиться, щоб вона дружиною бранця стала. І зважилася на крайність: взяла найкращих коней з табуна і потай вирушила з Іваном до нього на Полісся.

Гордий вельможа не стерпів такої наруги і поклявся привселюдно, що тільки кров'ю доньки і неправовірного змие сором зі свого роду.

Три тижні мчала за втікачами погоня. І наздогнала їх аж на Поліссі — стомлених і змучених.

Люто дивився вельможа, як боронився Іван, як упав, вражений стрілою, під кучерявим столітнім дубом, як Азалія у розпуці схилилася над коханим.

І пришпорив коня, аж той змією звився.

— Хай звершиться правий суд аллаха!

Звелася рука з ятаганом і... заклала на півдорозі. Єдина донька, улюблена. Чекав, може, пощади попросить. Аби попросила, усе б їй простив батько!

Та підвела татарка чорні очі, а в очах таке, що аж стрепенуло вельможу.

Помовчав мить якусь і процідив похмуро:

— Зв'яжемо і відвеземо додому. Хай правовірні побачать, як безславно гинуть відступники.

І почув у відповідь:

— Ти відняв у мене що міг, а відняти любов і аллахові несила. Я назавжди залишусь на цій землі, що мого милого зростила!

Схилилася до мертвого Івана, підняла його шаблю — і просто собі в серце. Гаряча кров бризнула на синій верес і спалахнула дивовижним квітом — наче сонце своє проміння розсипало...

Легенди — то для людей, щедро наділених уявою. Хто такої уяви не має, той заперечить: "Вигадки... Бо ніколи азалія не росла і не росте в Криму". І це правда. Як правда і те, що для багатьох ця рослина просто "драпоштан". Так досить часто називають її поліщуки. Це тому, що крізь сухі кущі азалії дуже важко продиратися.

Що ж, якими хто очима дивиться на рослину, той так її і називає. Один каже, вона — нікчемний "дурнопах", інший — "усе в ній незвичайне, загадкове, таємниче"... Гадаєте, цей інший — якийсь пустий мрійник, фантазер? І зовсім ні! Так захоплено починає свою статтю про азалію один із найповажніших вчених-геологів нашого століття — академік Павло Аполлонович Тутковський.

Хоч саме слово "азалія" не таке вже й екзотичне, як може нам здатися: воно походить від грецького "сухий". Виявляється, деревина азалії не вбирає вологи, нею можна за будь-якої погоди швидко розпалити багаття. Мабуть, тому-то наш знайомий лісник завважував:

— Квітучі кущі азалії завжди нагадують мені наші колишні партизанські вогнища...

Милуючись сонячним квітом, людина бажає ще й користі від нього. Але спілкування з рослиною щоразу завдає прикрощів, іноді й немалих.

Про те, чим закінчилося перше близьке знайомство цивілізованої людини з

азалією, повідав давньогрецький історик Ксенофонт. Сталося це за 400 років до нашої ери. Десятитисячна грецька армія просувалася східним узбережжям Чорного моря. Стомлені походом, суворі воїни не дуже приглядалися до пишних кущів, які золотилися довкола. Куди більше привертали їхню увагу чисельні бджолині рої. Крилаті працелюби збирали нектар із квітів азалії. От і спокусилися поласувати дармовим медком. Однак таке бажання не обійшлося їм даром: у них почала страшенно боліти голова, дехто й зовсім не зміг піднятися після привалу... Надалі у греків відпала охота до червоно-бурого азалійного меду.

Так, азалія отруйна. Усі тварини, навіть кози, з'ївши її листя або цвіту, гинуть. Для людини рослина теж небезпечна. Хоча... Хоча й досі вчені так і не дійшли згоди, чого з неї більше — користі чи шкоди. Бо азалію можна успішно застосовувати в парфюмерній промисловості для виготовлення високоякісних парфумів і мила. А що стосується азалійного меду, то ще на початку нашого століття вчений Р. Регель доводив, що він зовсім не отруйний, а тільки не такий смачний, як з інших квітів. Регель сам на Кавказі спостерігав за пасікою, що знаходилася поблизу заростей азалії. Та й у нас на Поліссі, де немало пасік і бджоли теж не обминають квітів азалії, я ніколи не чув, щоб хтось отруївся медом.

І все ж ця рослина — незаперечне диво. Ось густо горять її китиці-ліхтарики, аж очам незвично від такої сонячності. Не менш густі приємні пахощі виснуть над галявиною... І ми стоїмо як заворожені. Кудись поділись слова. Мабуть, вони просто зайві, коли перед очима отаке видиво.

Недарма азалію намагаються "приручити", щоб вона прикрашала сади й парки. Багатьом не вдається скорити горду красуню. Навіть один харківський науковець, який у тридцяті роки детально вивчав цю рослину, висіяв її насіння у ботанічному саду і в горщиках з різним ґрунтом, та нічого не виросло.

А весь секрет у тому, що азалія має в землі своїх друзів-грибів, які допомагають їй рости і без яких вона жити не може. То коли хтось надумає пересадити її або висіяти насіння, то треба обов'язково взяти трохи землі звідти, де вона росла раніше.

...Гудуть джмелі, як басові струни. Гудуть над золотистим розливом поліського дива. Ми знаємо, тутешні лісоруби стороняться запаху цього квіту. Знаємо, в довколишніх селах не ставлять сонячних букетів у хаті — голова запаморочиться. І все ж не стримуємося, виламуємо кілька гілочок...

Чомусь пригадується підслухана мимохить у міському автобусі розмова:

"Кажуть, є в наших лісах квітка азалія. Дуже красива ніби. Жаль, досі не пощастило побачити".

"А ти її шукав?.."